

הקדמה

הספר שלפנינו כולל מבחר תעודות, שמטרתן להציג את מכלול היחסים ההדדיים בין מדינת ישראל לבין הרפובליקה הפולנית העממית בין 1945 לבין יוני 1967. אמנם מדינת ישראל הוקמה במאי 1948 והציר הראשון מטעמה הגיע לוורשה בספטמבר אותה השנה, אולם עוד לפני תום מלחמת העולם השנייה עלו על פני השטח נושאים שהיו על סדר היום, הן של הסוכנות היהודית בארץ ישראל והן של גופים קומוניסטיים פולניים שפעלו בברית המועצות והפכו לאחר שחרור פולין מהכיבוש הגרמני לחלק משלטונות פולין. היחסים בין הצדדים רקמו עור וגידים מאז ועד הקמת מדינת ישראל. תאריך הסיום של התעודות מציין את ניתוק היחסים על ידי פולין עקב מלחמת ששת הימים.

אף שהיחסים ההדדיים היו מורכבים ואפיינו אותם עליות וירידות תכופות, הם היו יחסים מיוחדים מבחינת שני הצדדים: מכאן נבעה מחויבותם של נציגי פולין באו"ם להקמתה של מדינה יהודית; מכאן נבעו גם ההתעלמות מיציאתם הבלתי חוקית של יהודים מפולין, ואחר כך – הסכמת השלטון הפולני להגירתם החוקית וכן ההיתר שניתן ליהודים שחזרו מברית המועצות אחרי מלחמת העולם עקב הסכמי הרפטריאציה, לעלות לישראל, למרות הסתייגות השלטונות הסובייטיים. פולין גם הגבילה במידה מסוימת את יחסיה עם מדינות ערב עקב האינטרסים הישראליים, אף שהדבר תבע ממנה מחיר ביחסיה עם מדינות אלה. בדומה לכך, הסוכנות היהודית, ואחריה ממשלת ישראל, טיפחו יחסים טובים עם ממשלת פולין על מנת לאפשר את עליית שארית הפלטה. יתר על כן, ישראל ראתה בפולין מדינה מזרח אירופית שעמה ניתן לקיים במידה זו או אחרת יחסי שגרה. אי-לכך, כאשר ברית המועצות ניתקה את יחסיה עם מדינת ישראל, ביקשה ישראל את תיווכה של פולין לשיקום היחסים. יש להדגיש כי איכותם של היחסים הושפעה לא רק מהמדיניות של כל אחת משתי המדינות, אלא גם מהיחסים הבין-לאומיים ומהמלחמה הקרה.

הספר כולל כמה נושאים עיקריים. הנושא המרכזי ביחסים ההדדיים הנו הנושא שהוזכר לעיל – סוגיית עלייתם של היהודים לישראל. הארגונים היהודיים טרם הקמת מדינת ישראל ומוסדות המדינה לאחר הקמתה השקיעו מאמצים גדולים על מנת למשוך אליה את היהודים. עליית יהודי פולין הייתה מרכיב מרכזי במאמץ בניית המדינה החדשה. בו בזמן, הגירת היהודים מפולין מציינת פרק שהנו חלק בלתי נפרד ומשמעותי בתולדות פולין. כפי שעולה מהתעודות, סוגיית הגירת היהודים הייתה פועל יוצא של מדיניות פולין כלפי המיעוט היהודי ושיקפה מאבקים שונים בקרבה; הגירה זו נטלה חלק בעיצוב דמותה של החברה הפולנית המשתנה.

בהתאם למדיניות ההגירה של ישראל, הדיפלומטים הישראליים בפולין עשו את מיטבם על מנת לשמור על קשרים אמיצים עם היהודים אזרחי פולין. לעתים גרם הדבר למתחים ביחסים בין שתי המדינות. גם סוגיית מחנה אושוויץ כסמל לשואה עוררה מתח. נושאים נוספים שעולים מהתעודות הם סוגיית הרכוש היהודי בפולין, גמלאות וקצבאות, פעילותם של הארגונים הציוניים בפולין וכן – נושא שהתקשר תמיד אל כל האחרים – הסחר בין שתי המדינות. תעודות המעידות על היחסים הסבוכים בין שתי המדינות הן אלו הדנות בגירושים של דיפלומטים ישראלים מפולין בשנות החמישים

והשישים של המאה העשרים, גירושים שבישרו הרעה ביחסים. שיאו של תהליך זה היה ב-1967, עת נותקו היחסים.

יש להדגיש כי ניכרו הבדלים ביחס אל מדינת ישראל בדרגים השונים במשרד החוץ הפולני, ולעתים הדיפלומטים היו ידידותיים הרבה יותר ממה שהתחייב מיחסו של הדרג המדיני.

עקב מגבלות מובנות בהיקפו של הספר נאלצנו לבחור קומץ מתוך אלפי תעודות. נאלצנו לוותר על מגוון תעודות מעניינות, שאף הן עוסקות בעניינים חשובים ומאלפים. לאחר התלבטויות רבות בחרנו להביא לדפוס 435 תעודות, מעל ומעבר להיקף הספר בהערכה הראשונית.

בחירת התעודות לוותה בדיונים ערים בקרב כל אחד מהצוותים, הישראלי והפולני, וגם ביניהם. ברצוננו להדגיש כי:

א. מדובר בבחירה סובייקטיבית, משותפת לשני הצוותים. נבחרו תעודות שלדעתנו מאפיינות היטב את התפתחות היחסים – בראש ובראשונה היחסים הפוליטיים, אך גם הכלכליים והתרבותיים.

ב. לא הוטלה צנזורה בבחירת התעודות. מה שהדריך אותנו היה אך ורק חשיבותה של התעודה. במקרים מסוימים, כאשר היו חלקים שחרגו מנושא הכרך, התעודות לא פורסמו בשלמותן. כל השמטה צוינה בתעודה.

ג. בחרנו לפרסם תעודות שנראו לנו חשובות או מאפיינות, אולם לעתים פורסמו תעודות, שאף כי קשה לאפיינן כחשובות במיוחד, הן מאירות באור אחר את היחסים או מצביעות על תופעה מעניינת או חריגה ביחסים בין המדינות.

ד. נעשה מאמץ לשקף אירועים או סוגיות באמצעות תעודות משני הצדדים, על מנת לתת מקום לנקודות ראות שונות ומגוונות. חלק מהדיפלומטים הישראליים כתבו יומנים או זיכרונות וחלקם שולבו בהערות לאוסף. תעודות אלה מוסיפות פן מעניין נוסף, אישי, שחסר לרוב בתיעוד הרשמי. לצערנו לא נמצאו תעודות דומות בצד הפולני.

ה. כללנו באוסף כמה תעודות שלא נוגעות ישירות ליחסים בין ישראל לפולין, אבל הן מציגות את תוצאות היחסים בזירות אחרות. כך למשל הבאנו תלונה סורית שהוגשה לפולין על עליית היהודים או תעודות המאירות את השפעתה של ברית המועצות על היחסים בין פולין לבין מדינת ישראל.

התעודות שנכללו בספר נמצאות ברובן באוספי משרדי החוץ של שתי המדינות. מרב התעודות הישראליות המתפרסמות כאן נמצאות באוספים של משרד החוץ הישראלי שבגנזך המדינה. שם נמצאים גם הפרוטוקולים של ממשלות ישראל שחלקים מהם מתפרסמים כאן. נוסף על כך נכללו תעודות שנמצאות באוספים של הארכיון הציוני המרכזי בירושלים, בארכיון "השומר הצעיר" בגבעת חביבה ובארכיון "ההגנה" בתל אביב. התעודות הפולניות המתפרסמות כאן ושאינן נמצאות בארכיון משרד החוץ הפולני, הן מגנזכים של משרדים נוספים שהשפיעו על התפתחות היחסים, כמו משרד הכלכלה, ונמצאות בארכיון התיעוד החדש בוורשה (AAN). מתוך התחשבות בייחודן של הרפובליקות העממיות, הבאנו תעודות משני סוגים נוספים: הראשון, תיעוד מפלגתי – תעודות ממפלגת הפועלים הפולנית המאוחדת (PZPR), היא המפלגה הקומוניסטית; השני, תיעוד שיטור פנים – תעודות משירותי הביטחון הפולני, הגנוזות במכון לזיכרון לאומי בוורשה (IPN).

תוצאות החיפושים בארכיונים צבאיים או של משמר הגבול היו מאכזבות. ציפיונו למצוא שם תעודות הקשורות לעלייה החוקית למחצה שהתנהלה בשנים 1945–1946, או תעודות הנוגעות בסוגיות של סיוע ביטחוני, אך התוצאות היו דלות. מרב התיעוד בנושאים אלה הגיע דווקא מהארכיונים שהוזכרו למעלה. חיפושים נערכו בארכיונים רבים נוספים, אך החלטנו שלא לפרסם תעודות שמצאנו בהם מפאת מגבלות המקום. התעודות מוצאות לאור לפי הכללים הנהוגים בפרסום של תיעוד היסטורי, בהתייעצות צמודה ושיתוף פעולה מלא עם הגנזך המרכזי של כל אחת מהמדינות. כל תעודה מוספרה וקיבלה כותרת על פי הנהוג בפרסומים של כל אחד מהגנזכים, ולכל תעודה הוספו הערות שמבהירות עניינים שלא היו ברורים דיים מההקשר, או ביוגרפיות קצרות של דמויות מרכזיות. לעתים היו עניינים שהבהרתם היה מעבר ליכולתנו וקושיות מסוימות נותרו פתוחות.

האוסף רואה אור בשתי שפות – עברית ופולנית. הן אוסף התעודות והן ההערות המלוות תעודות אלה, זהים. יוצאות מן הכלל הן הערות המסבירות עניינים שלקוראי שפה אחת הם מובנים מאליהם, אך קוראי השפה השנייה עלולים להיתקל בקושי בהבנתם, כמו למשל, חגים ומועדים. דרך כתיבתם של שמות אישיים, מקומות וארגונים אוחדה כשניתן לעשות זאת, אך אופן הטרנסליטרציה שהונהג במקור העברי נשמר כך שלעתים שמות של אישים פולניים הובאו בצורות שונות.

על מנת להקל על השימוש באוסף, צורף נספח ובו שמותיהם של האישים המרכזיים שטיפלו ביחסים בין שתי המדינות: שרי חוץ, מנהלי המחלקה הרלוונטית במשרד החוץ וסגניהם (מחלקת מזרח אירופה במשרד החוץ הישראלי ומחלקת אסיה ואפריקה במשרד החוץ הפולני) ונציגי שתי המדינות, וכן צורף מפתח שמות ועניינים.

כאן המקום להודות לארכיונאים הרבים שסייעו לנו ותרמו בכל לב ממצרם ומידיעותיהם הרבות. בזכותם ובסיועם הגענו לתיעוד רב הערך שחלקו מתפרסם כאן. הודות לסיוע הרב של ארכיונאים בפולין גילינו שם אוספים חשובים הנוגעים ליחסי פולין עם מדינת ישראל או ליחסים בין פולנים ליהודים, אוספים שעצם גילויים הוא הישג בפני עצמו. אנו מודים מקרב לב לחברי שתי הקבוצות: נלי אורן, ולדיסלאב ינובסקי, דריוש ליביונקה, יהושע פרוינדליך, מצ'יי קוזלובסקי, מימה רוזנטל ובוז'נה שיינוק, שתרמו מידיעותיהם ומניסיונם והשקיעו מאמצים רבים ועבודה עצומה, תוך מעורבות בפרטים הקטנים ביותר. כמו כן ברצוננו להודות לוולדיסלאב סטנפניאק, סגן המנהל הראשי של הארכיונים הממלכתיים בפולין, שסייע בכל שלב של העבודה. תודה למכון לחקר הציונות וישראל ע"ש חיים וייצמן באוניברסיטת תל אביב ולפרופ' אניטה שפירא, שעמדה בראשו, על תמיכתו בפרויקט מתחילתו ועד לסופו; למשרד החוץ ולשגריר לשעבר של ישראל בפולין, דוד פלג, על המגעים שהובילו לביצוע השותפות בין שתי המדינות; תודה לקרן יד הנדיב שסייעה למפעל. קשה להניח שאוסף זה היה רואה אור בלעדיהם. תודתנו נתונה גם למתרגמים אנג'ליקה אדמצי'ק, לנה בנואליד, מירה לדובסקי, אלכסנדר נצר ומיכאל סובלמן, שמעבר לעצם התרגום משתי שפות שונות כל כך, התמודדו עם ניסוחים או טקסטים שלא תמיד היו ברורים.

מרקוס זילבר שמעון רודניצקי
ראשי הקבוצות